

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.04>

Edyta SKOCZYLAS-KROTLA

Pamięć w książkach dla młodych czytelników – kontekst wychowawczy

Słowa kluczowe: pamięć, pamiętka, obiekt pamięci, literatura dla dzieci, wychowanie, przeszłość.

Wstęp

Znaczące miejsce w procesie dydaktyczno-wychowawczym w szkole zajmuje edukacja literacka najmłodszego odbiorcy. Jej zadaniem jest „wprowadzanie uczniów w świat literatury, ugruntowanie ich zainteresowań czytelniczych oraz wyposażenie w kompetencje czytelnicze potrzebne do krytycznego odbioru utworów literackich i innych tekstów kultury”¹. Uczniowie poznają lektury, które nie tylko stanowią źródło przeżyć, ale prezentują rzeczywistość daleką i bliską, dawną i współczesną. Właściwie dobrane teksty bez wątpienia przyczyniają się do „kształtowania wartościowych społecznie cech osobowości”² u dzieci. W związku z bogactwem tematyki, zjawisk, postaci, motywów prezentowanych w tzw. literaturze czwartej, jej ogromna rola jest niepodważalna w procesie wychowania, rozumianym jako „odkrywanie prawdy o człowieku, jego wymiarze fizycznym, moralnym, intelektualnym, estetycznym, społecznym i religijnym z uwzględnieniem jego wszechstronnego i harmonijnego rozwoju”³.

W artykule przedmiotem zainteresowania będą wybrane pozycje prozatorskie współczesnej literatury dla dzieci i młodzieży, w których pojawia się wątek

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną..., Dz.U. 2017 r., poz. 356.

² *Mały leksykon pedagoga wczesnoszkolnego*, red. J. Karbowniczek, Warszawa 2014, s. 84.

³ Tamże, s. 275.

pamięci, zróżnicowanej i obejmującej różne postacie, wydarzenia, obiekty, sytuacje. Dwa główne pytania postawione przed ekscerpcją tekstów literackich brzmią:

- kto/co stanowi obiekt pamięci bohaterów książek dla dzieci?
- jakie przesłanie wychowawcze mają omawiane pozycje?

Analiza zawartości treści książek pozwoli odpowiedzieć na założone pytania i sformułować wnioski.

1. Pamięć o żyjących członkach rodziny

Bohaterowie książek dla dzieci uczestniczą w różnorodnych sytuacjach życiowych. Należą tu m.in. wspólne chwile spędzone w gronie rodzinnym, wakacyjne eskapady, radosne zabawy całej rodziny. Zapadają one w pamięć bohaterów literackich, budzą rozrzedzenie: „Daniel pamiętał uścisk dłoni ojca, który trzymał go za rękę, gdy tak szli razem obok siebie”⁴. W odniesieniu do żywych członków rodziny postawy pamięci i szacunku wynikają z chęci sprawienia krewnym radości, podkreślenia ich ważnej roli, docenienia codzienności i wspólnoty: „Eryk nie wytrzymał i zapytał ją wprost, dlaczego jest ciekawa takich całkiem zwyczajnych rzeczy. Pyta o szkołę, o taty nowy projekt budowlany i przepis na krewetki [...] babcia odparła wtedy, że zwyczajne rzeczy są niezwykłymi przygodami”⁵. Z lektury wynika, że relacje z innymi są niezbędne, że dają zadowolenie i szczęście. Wspólnie spędzony czas ma nieocenioną wartość, wtedy tworzą się więzi i relacje rodzinne, stanowiące wielkie bogactwo. Nie wolno ich zaprzepaścić, lecz należy dbać i pielęgnować przez następne pokolenia.

Okoliczności do okazywania pamięci są zróżnicowane. Mogą przybierać charakter świecki albo należeć do uroczystości religijnych. Okazją do pamiętania o bliskich są święta prywatne: urodziny, imieniny, rocznice. Bohaterowie literaccy wyrażają pamięć poprzez życzenia, serdeczne gesty oraz przedmioty materialne: „babcia, mama i tato odśpiewali życzenia na melodię ulubionej piosenki Eryka”⁶, „po buziakach, życzeniach i szalonym koncercie [...] na stole pojawiły się trzy pięknie zapakowane prezenty”⁷.

Ciekawy zwyczaj funkcjonował w jednej z rodzin książkowych: „odkąd pamiętał, podarunkiem imieninowym był wyuczony na pamięć wiersz. Starsza wprowadziła taki zwyczaj. Dominik w dniu imienin ojca wstawał wcześniej i recytował przygotowany utwór. Starszy słuchał, leżąc jeszcze na tapczanie. Nie krył wzruszenia i łez, które pojawiały mu się wtedy w oczach. Dominik pamiętał, że pierwszym prezentem był wiersz: *Kto ty jesteś?* W miarę upływu lat

⁴ E. Biela, *Grzeszki ministranta*, Kraków 2009, s. 125.

⁵ B. Kosmowska, *Nieźle ziółko*, Łódź 2016, s. 7–8.

⁶ Tamże, s. 38.

⁷ Tamże, s. 38–39.

utwory stawały się coraz dłuższe. Wpierw podsuwała je synowi Starsza, a potem już Dominik sam je wyszukiwał⁸.

Lektura daje możliwość rozwijania sfery emocjonalnej i uczuć w stosunku do najbliższych. Dominik darzy ojca uczuciem i dlatego chce uczcić jego święto. Upominek, jaki ofiaruje ojcu, jest cenny dlatego, że chłopiec musi weń włożyć własny wysiłek i czas. Przykład stanowi cenną odpowiedź dla młodego czytelnika. Wskazuje, że prezent nie musi być kosztowny, że dziecko, któremu brak własnych środków finansowych, może również sprawić radość bliskim i okazać pamięć. Postawa bohatera książkowego może okazać się wzorem dla dzieci i pozytywnie oddziaływać na zachowania młodych czytelników. Ważne jest, aby doszli oni do prawdy, iż najcenniejszy dar dla drugiego człowieka to ofiarowany mu czas, uwaga i własny wysiłek: „można kupić bliskiej osobie na Gwiazdkę samochód albo naszyjnik z brylantów; wcale nie wykluczam, że prezenty tego kalibru mogą być dowodem szczerych i czułych uczuć [...] to, co z najlepszą wolą i staraniem wykonamy sami, własnymi rękami, z myślą o sprawieniu kochanej osobie wielkiej radości – to jest właśnie Prezent Idealny⁹”. To ogromne wyzwanie dla dorosłych, aby ustrzec powierzone im dzieci przed konsumpcjonizmem i poprzez lekturę, najlepiej w połączeniu z osobistym przykładem, przekazywać prawdę, iż najważniejsze jest własne zaangażowanie w przygotowanie upominku, a nie jego cena rynkowa.

2. Pamięć dziecka o zmarłych – bliskich i spoza kręgu rodziny

Egzystencja ludzka nie jest wolna od wydarzeń trudnych (śmierć bliskiej osoby, rozstanie, odrzucenie, choroba), o których chciałoby się zapomnieć, lecz nie przychodzi to łatwo. Odejście osoby bliskiej jest obciążającym przeżyciem dla dziecka. Podobnie jak dorosły ma ono prawo do przeżywania na własny sposób bólu po śmierci kochanej osoby. Pomoc w pokonaniu traumy związanej ze śmiercią stanowią wspomnienia o zmarłych: „jak bardzo zatęsknię, to czytam swój komiks i wszystko mi się przypomina. Nasze rozmowy i zabawy...”¹⁰. Obejmują one najczęściej dziadków i babcie. W pamięci wnuków pozostają przede wszystkim te ciekawe, niezwykłe, ale i codzienne chwile spędzone razem: „Pamiętam, jak mnie zabrałeś do wesołego miasteczka i jak jeździliśmy tą dużą kolejką, aż mi się zrobiło niedobrze [...]. Pamiętam, że razem zasnęliśmy na jakimś nudnym filmie w kinie [...]. Pamiętam, że stroiliśmy miny, kiedy babcia smażyła wątróbkę na kolację, że przeklinaliśmy tylko wtedy, kiedy ona tego nie słyszała, że kiedyś wybraliśmy się na cały dzień na ryby i nic nie złowiliśmy¹¹”.

⁸ E. Biela, dz. cyt., s. 77.

⁹ M. Musierowicz, *Na Gwiazdkę*, Łódź 2017, s. 75–77.

¹⁰ B. Kosmowska, dz. cyt., s. 101.

¹¹ K.F. Aakeson, *Esben i duch dziadka*, Poznań 2006, brak numeracji stron.

Przywołane przykłady nawiązują do zjawiska „rozmowy” dziecka ze zmarłą osobą i uleganiu złudzeniu, że ona wciąż żyje¹². Dziecko dochodzi do przekonania, iż pomoc w przetrwaniu smutku stanowić mogą przywołane chwile z przeszłości, kiedy wszyscy byli razem. Dziecku wydaje się, że zmarły nadal jest z nim, że go wspiera. Wreszcie przychodzi moment zrozumienia nieodwracalności śmierci bliskiej osoby: „babcia przestała Eryka odwiedzać, a on zrozumiał, że kiedyś tak musiało się stać”¹³. Przekaz książkowy połączony z obecnością rodziców lub innych dorosłych, darzonych przez dziecko zaufaniem, powinien pomóc mu w przeżywaniu żałoby, w ukazaniu strategii radzenia sobie ze śmiercią innych.

Pamięć o bliskich zmarłych wyraża się poprzez odwiedzanie cmentarzy. „Staje się to rodzajem nostalgicznej podróży w przeszłość przodków i rodziny [...] Cmentarze [...] przypominają o przeszłości [...] Murowane pomniki, kamienne tablice i krzyże zmuszają do zastanowienia się nad przeszłością i teraźniejszością”¹⁴. Warto, aby ten prastary zwyczaj poznali, a w przyszłości kontynuowali przedstawiciele młodego pokolenia i „uczuli się tych grobów na pamięć, jak wiersza. To jest rodzinny elementarz”¹⁵. W zależności od wychowania rodzinnego, od postaw religijnych rodziców, wizyta na cmentarzu może być dla dziecka okazją do zwierzenia się zmarłemu, do szukania przy grobie bliskich ukojenia, wsparcia, wyciszenia. Dziecko pod wpływem dorosłych nabiera przekonania, że wszystko, co dzieje się na ziemi, jest dobrze znane zmarłym, patrzącym na codzienność tych, którzy zostali na dole. Taki obraz wyłania się z książki *Nieźle ziółko*. Bohater, chłopiec o imieniu Eryk, „zawsze lubił odwiedzać grób dziadka. Ale teraz, gdy zawisła na nim tabliczka z imieniem Babci Malutkiej, pobliski cmentarz stał mu się jeszcze bliższy. [...] Eryk za każdym razem taszczył narecze nowych ziół. Zanim stanęły w wazonie, głośno recytował ich nazwy. – Babcia musi być z ciebie bardzo dumna – mówili rodzice z podziwem”¹⁶.

Warto przywołać postacie dziecięcych bohaterów, którzy cierpią po stracie rodziców. Bohaterka *Ogrodu* oplakuje ojca: „w nocie następne Walentynka długo nie mogła zasnąć, tylko, leżąc w łóżku, cichutko płakała”¹⁷. Pamięć o nim pozwalała zrozumieć ogromne znaczenie jego obecność: „za każdym razem kiedy Walentynka była z tatą w ogrodzie, otwierał się przed nią świat szczęśliwy i pełen przygód. Kiedy patrzyli razem na gwiazdy i wymyślali ich tajemne historie, często zapominali o Bożym świecie”¹⁸. Książka może stanowić cenną pomoc

¹² M. Królicza, *Problem śmierci w życiu najmłodszych*, Warszawa 2009, s. 113.

¹³ B. Kosmowska, dz. cyt., s. 98.

¹⁴ N.M. Ruman, *Śmierć i żałoba w doświadczeniu małego dziecka. Ważne rozmowy na trudne tematy w rodzinie*, [w:] *Edukacja małego dziecka. Przemiany rodziny i jej funkcji*, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, A. Minczanowska, t. 7, Cieszyn – Kraków 2015, s. 123.

¹⁵ E. Biela, dz. cyt., s. 140.

¹⁶ B. Kosmowska, dz. cyt., s. 63.

¹⁷ G. Maag, *Ogród. Dobra opowieść na wielki smutek*, Warszawa 2005, brak numeracji stron.

¹⁸ Tamże.

dla młodych odbiorców w dojrzewaniu do pokonywania własnego smutku, rozczarowania, do pogodzenia się z tym, czego nie można zmienić.

W wymiarze wychowawczym należy rozpatrywać pamięć o poległych żołnierzach, uczestnikach powstań, walk i zrywów narodowych. Doskonałą okazją do przypomnienia ich bohaterstwa i miłości do Polski są uroczyste obchody świąt i rocznic narodowych o zasięgu ogólnopolskim, ale także lokalnym. Podkreślać należy pamięć o postaciach związanych z najbliższym regionem – małą ojczyzną dziecka. Przypomina o tym tekst:

- Jest tutaj Grób Nieznanego Żołnierza i tam też trzeba zapalić świeczkę.
- Nie mam w ogóle siły – bronił się Daniel.
- Tam jej nabierzesz. Na cały rok, a może na całe życie¹⁹.

3. Pamięć o przedmiotach materialnych

„Korzenie naszej pamięci tkwią w rodzinie – w opowieściach rodziców, ich ojców i matek, w rodzinnych pamiątkach. Nie zawsze zdajemy sobie sprawę, jak wielkie znaczenie wychowawcze mają stare fotografie rodzinne, wiszące na ścianach naszych domów”²⁰. W literackich realizacjach tekstowych zdjęcia pobudzają pamięć i przywołują u bohaterów obrazy z przeszłości nasycone wrażeniami wzroku, zapachu, smaku, np. „pamiętam, że [...] dostałem czerwony rower [...], że kupiliśmy samochód, który był przesiąknięty zapachem mokrej psiej sierści [...], pamiętam smak truskawek prosto z grządki”²¹.

Przed dorosłymi staje zatem ważne zadanie – inspirowanie najmłodszych do takich działań, podczas których powstają wytwory – potencjalne pamiątki. Wskazane byłoby, aby najmłodszy wykonywali laurki, kartki świąteczne, prace plastyczne, które ofiarowane bliskim, zostaną przez nich umieszczone w skarbcu rodzinnym, np. „Babcia wydobyla opasłą teczkę z napisem Maciuś. Były w niej rysunki, laurki, pierwszy szkolny zeszyt i listy, a wśród nich nagryzmlony kredką szyfrogram”²².

Rolę strażników materialnych pamiątek pamięci najczęściej pełnią w rodzinach przedstawiciele najstarszego pokolenia, którzy uczą najmłodszych „szacunku dla rzeczy i tradycji oraz przeszłości”²³. Pamiątkę może stanowić prawie wszystko. To może być pocztówka, list, zeszyt, kwiat, fragment ubrania, właściwie każdy przedmiot, z jakim wiążą się jakieś wydarzenia, sytuacje, przeżycia, powiedzonka. Ilustrują to fragmenty:

¹⁹ E. Biela, dz. cyt., s.141.

²⁰ W. Hausner, *Wychowanie do patriotyzmu*, „Wychowawca” 1997, nr 4, s. 13.

²¹ K.F. Aakeson, dz.cyt.

²² E. Stadtmüller, *Przypalona szarlotka*, Sandomierz 2002, s. 151.

²³ E. Skoczyła-Krotla, *Językowy obraz osoby starszej w literaturze dla dzieci*, „Prace Naukowe AJD w Częstochowie. Filologia Polska. Językoznawstwo”, t. 6, red. M. Lesz-Duk, Częstochowa 2007, s. 100.

[...] oprawić w ramki te zasuszone kwiaty, które Pawelek przywiózł mi z wakacji. [...] Babcia patrzyła na te kwiatki za szkłem jak na jakiś najpiękniejszy obraz z muzeum²⁴.

strój supermana, który leżał przy łóżku na podłodze; cały był w mące, usiany plamami tłuszczu i wina... teraz tego poplamionego kostiumu nie zamieniłbym nawet na dwie miniaturowe ferrari czy toyoty, do których mam wielką namiętność. Ponieważ jest to ostatnia wesoła pamiątka po moim dziadku²⁵.

Wychowawczo istotne jest nie tylko zapoznanie najmłodszych z konkretnymi tekstowymi, ale oddziaływanie przykładem, np. gromadzenie prac plastycznych dziecka i wspólne rodzinne oglądanie, podczas rocznicy urodzin, rysunków wykonanych w przeszłości. Interesujące i zaskakujące, zwłaszcza dla dziecka, może być także odsłuchiwanie nagranych jego pierwszych słów wypowiedzianych w dzieciństwie.

Zakończenie

Analizując wybrane utwory współczesne, wyszczególnić należy treści oddziałujące na sferę emocjonalną i intelektualną osobowości czytelnika, stwarzające m.in. możliwość kształtowania charakteru i takich cech, jak opanowanie, niepoddawanie się, optymizm, walka ze smutkiem i przygnębieniem. Pamięć o dobrych chwilach pomaga pokonać trudy i przeciwności, na jakie narażony jest każdy człowiek. Wspólne chwile zamknięte we wspomnieniach stanowią wsparcie i pomoc w ciężkich momentach życia dziecka.

Szeroki zakres tematyczny otwiera wiele możliwości wykorzystania książek jako literackiego wsparcia procesu wychowania. Poprzez ciekawe teksty, niekiedy ukierunkowane dydaktycznie, czasami wypowiedziane nie wprost, a dopełnione przez wychowawcę dziecka, można oddziaływać na jego podejście do pamiątek, osób, które żyją, ale i tych, które odeszły już do wieczności. Poprzez identyfikację młody czytelnik może naśladować bohatera, a z czasem nabierze nawyków pamiętania o bliskich, gromadzenia pamiątek. Należy dodać, że samo tylko czytanie i omawianie treści książek z całą pewnością nie wystarczy do ukształtowania szlachetnych postaw. Konieczne jest, aby w najbliższym otoczeniu dziecka – w rodzinie, w przedszkolu czy w szkole – dobre praktyki i działania wspierające pamięć rodzinną i narodową dziecka oraz kształtujące oczekiwane zachowania stanowiły naturalną rzeczywistość, w jakiej wzrasta i żyje młody człowiek.

Pamięć może niezwykle wzbogacić i pobudzić sferę intelektualną najmłodszych czytelników. Przywołane wydarzenia z przeszłości przynoszą wiele wiadomości o postaciach, wydarzeniach historycznych, spotkanie ze wspomnieniami-

²⁴ L. Marjańska, *Zakochany zuch*, Warszawa 1997, s. 83.

²⁵ A. Nanetti, *Mój dziadek był drzewem czereśniowym*, Warszawa 2007, s. 91–92.

mi jest okazją do poznania tradycji. Wyekscerpowane przykłady pozwalają na stwierdzenie, iż książki rozwijają pamięć dziejową najmłodszych odbiorców. Mówił o niej Jan Paweł II: „ludzie piszą o dziejach grupy, do której należą. Czasem też piszą o swoich dziejach osobistych”²⁶. Należy z całą pewnością zapoznawać młode pokolenie z książkami pobudzającymi do refleksji, do uruchomienia pamięci o przeszłości własnej rodziny, uaktywnienia w poszukiwaniu „korzeni”. Zadaniem dla dorosłych wychowawców jest zatem znalezienie literatury ciekawej, inspirującej do refleksji, ale i konkretnych zachowań. Tu jednak rodzi się pytanie: czy rodzice i nauczyciele znają książki o takich właśnie walorach, czy orientują się w ofercie czytelnicznej? Obserwacja realiów rzeczywistości edukacyjnej pozwala na zauważenie niedociągnięć w tym zakresie. Stąd ważne jest, aby podnosić poziom znajomości współczesnej literatury dla dzieci i młodzieży wśród nauczycieli. Oni natomiast powinni angażować się w popularyzację tytułów wśród rodziców, podejmując w ramach pedagogizacji liczne inicjatywy służące lepszemu i pełniejszemu poznaniu lektur pamięci.

Bibliografia

- Aakeson K.F., *Esben i duch dziadka*, Poznań 2006.
Biela E., *Grzeszki ministranta*, Kraków 2009.
Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005.
Kosmowska B., *Nieźle ziółko*, Łódź 2016.
Maag G., *Ogród. Dobra opowieść na wielki smutek*, Warszawa 2005.
Mały leksykon pedagoga wczesnoszkolnego, red. J. Karbowniczek, Warszawa 2014.
Marjańska L., *Zakochany zuch*, Warszawa 1997.
Musierowicz M., *Na Gwiazdkę*, Łódź 2017.
Nanetti A., *Mój dziadek był drzewem czereśniowym*, Warszawa 2007.
Ruman N.M., *Śmierć i żałoba w doświadczeniu małego dziecka. Ważne rozmowy na trudne tematy w rodzinie*, [w:] *Edukacja małego dziecka. Przemiany rodziny i jej funkcji*, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, A. Minczanowska, t. 7, Cieszyn – Kraków 2015.
Skoczyła-Krotka E., *Językowy obraz osoby starszej w literaturze dla dzieci*, „Prace Naukowe AJD w Częstochowie. Filologia Polska. Językoznawstwo”, t. 6, red. M. Lesz-Duk, Częstochowa 2007.
Stadtmüller E., *Przypalona szarlotka*, Sandomierz 2002.

²⁶ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 78–79.

Memory in books for young readers – pedagogical context

Summary

In children's literature, memory appears in different contexts. The article shows:

— who/what is the memory object of the heroes of children's books (living and dead family members, material objects),

— in which educational situations can be used texts with a memory theme.

Presented texts can influence children's approach to memorabilia, people who live, but also those who have gone to eternity. Memory can enrich and energize the intellectual sphere of the youngest readers. Recalled events from the past bring a lot of information about characters, historical events, meeting with memories is an opportunity to get to know the tradition. Just reading and discussing the content of books is certainly not enough to shape a child's noble attitude. It is imperative that in his/her immediate vicinity there are examples of supporting the child's family and national memory and shaping the expected behavior.

Keywords: memory, souvenir, memory object, children's literature, upbringing, past.